

Kako je Reljković vidio Slavoniju i Slavonce

Pujić, Marijana

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:653417>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-08**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

MARIJANA PUJIĆ

KAKO JE RELJKOVIĆ VIDIO SLAVONIJU I SLAVONCE

ZAVRŠNI RAD

Pula, 2020.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

MARIJANA PUJIĆ

KAKO JE RELJKOVIĆ VIDIO SLAVONIJU I SLAVONCE

ZAVRŠNI RAD

JMBAG: 0303076816

Studijski smjer: preddiplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti

Kolegij: Hrvatska barokna i prosvjetiteljska književnost

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: prof. dr. sc. Valnea Delbianco

Pula, 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Marijana Pujić kandidat za prvostupnika hrvatskog jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

Pula, rujan 2020.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Marijana Pujić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Kako je Reljković vidio Slavoniju i Slavonce* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

Pula, rujan 2020.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	4
2. Slavonija Reljkovićeva doba.....	5
3. Matija Antun Reljković.....	7
4. O Reljkovićevom <i>Satiru</i>	9
4.1. Kako Matija Antun Reljković vidi Slavonce.....	9
4.2. O turskoj vladavini.....	11
4.3. Satir prigovara Slavoncu.....	12
4.4. Turske skule.....	14
4.5. Slavonac se obraća Satiru.....	19
4.6. Satir se obraća Slavoncu.....	20
5. Lik Satira.....	24
6. Zaključak.....	26
7. Literatura.....	28
8. Sažetak.....	29
9. Summary.....	30

1. Uvod

U ovome radu istraživat ću viđenje Slavonije i Slavonaca iz pera Matije Antuna Reljkovića o čijim običajima piše u djelu *Satir iliti divlji čovjek*. Neki od loših običaja su poštivanje turskih, a ne slavonskih običaja, manjak školovanja, loša briga o kući, kućanstvu, gospodarstvu. Na početku ću se baviti gospodarskim razvojem zapadnih zemalja Europe, ali i temom Osmanskog Carstva odnosno pustošenjem Slavonije od Osmanlija koje je trajalo više od jednog i pol stoljeća. Turci su ostavili veliku gospodarsku štetu Slavoniji, pokušali su potisnuti kršćansku vjeru te uvesti islam. Iz životopisa Matije Antuna Reljkovića vidjet ćemo gdje se školovao, njegov život u vojnoj službi. Kao što se često ističe u literaturi o tome velikome slavonskom književniku, vojnik je to koji se u zarobljeništvu koristi plemićevom knjižnicom te piše i tiska svog *Satira iliti divjeg csovika u vershe Slavoncem* 1762. godine u Dresdenu. Tim djelom želi podučiti Slavonce o važnosti obrazovanja i napretka. *Prvo djelo hrvatske književnosti sa svjetovnim sadržajem nastankom vezano za Slavoniju napisano je šezdesetak godina nakon protjerivanja Turaka iz Slavonije.*¹ Jedini sačuvani primjerak nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a tamo je stigao u 19. st. iz biblioteke obitelji Brlić iz Slavanskog Broda. Reljković prvim izdanjem *Satira ruganjem pokušava potaknuti promjenu odnosa Slavonaca prema gospodarstvu.*² U drugom izdanju koje je objavljeno u Osijeku 1779. godine u *Satiru* savjetuje Slavonce u duhu prosvjetiteljstva. To je izdanje sastavljeno je od teksta iz 1762. godine te dijela u kojem se raspravom Slavonca i Satira vidi što se popravilo u njihovom načinu života, ponašanju te što se još može učiniti. Matija Antun Reljković u predgovoru objašnjava lik Satira, ali i njegovu funkciju u djelu. On u svoje djelo uvodi Satira kao mitološko biće iz grčke mitologije, ali ga povezuje i sa satirom kao književnom vrstom. Pozivajući se na antičke pisce i tradiciju, glavni lik autoru omogućuje da bez straha govori o socijalnim problemima 18. stoljeća.

¹ Bratulić, J. *Sjaj baštine: rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*. Split : Književni krug, 1990., str. 207.

² Kolar-Dimitrijević, M., „Pisanje i djelovanje Matije Antuna Reljkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju“, u: *Matija Antun Reljković i Slavonija 18. stoljeća* : Zagreb, Vinkovci, Davor, 24. – 25. travnja : Radovi sa znanstvenog skupa (u povodu 200. godišnjice smrti): Zagreb – Davor, 2000., str. 41.

2. Slavonija Reljkovićeva doba

Turska se razvija azijskim načinom života, a Austrijska Monarhija u sklopu zemalja zapadne Europe gdje su tada prednjačile Francuska, Njemačka, Engleska i Nizozemska. U zemljama zapadne Europe nastavak društvenog razvoja ostvaren je u robovlasničkom sistemu odnosno onakvom kakav je bio u Rimskoj Imperiji. Austrija je na Istoku kontrolirala jedan pojas Ugarske te vodila ratove s Osmanlijama u borbi za opstanak, a u isto vrijeme je ratovala sa sjevernim i zapadnim susjedima.

Dolazi do turskih osvajanja naših krajeva koja traju više od jednog i pol stoljeća. *Gotovo možemo reći da su ratovi i ratna razaranja, koja traju na teritoriju Slavonije od Mohačke bitke pa do istjerivanja Turaka iz Slavonije potpisivanjem mira u Karlovcima 1699. godine, opustošili Slavoniju.*³ Ti su krajevi stoljećima uništavani zbog nesložnih hrvatskih feudalaca jer je dio feudalnog plemstva Slavonije za mađarskog kralja, a ostatak za Habsburgovce. U 16. stoljeću Habsburška Monarhija je organizirala Vojnu Krajinu u Hrvatskoj uz tursku granicu.

Slavonija je bila podijeljena na dva dijela: Vojnu Krajinu i bansku Hrvatsku u kojima su uglavnom vladala dva različita sistema. *Matija Antun Reljković je u svojim djelima odražavao potrebe i shvaćanja formirana iz odnosa Vojne Krajine.*⁴ Slavonija je bila posebna. Ona je graničila s Turskom, a na njezinom teritoriju vodile su se borbe desetljećima.

Kod prvih turskih osvajanja u Slavoniji, plemići su se povukli na Zapad i dio kmetova odvođe sa sobom. Dio starosjedioca dolaskom Turaka prihvaća islam, drugi način života koji narušava kontinuitet društvenog razvoja. Starosjedioci koji su prihvatili islam pri oslobađanju Slavonije bježe uglavnom u Bosnu. Slavonija je oslobođena bitkom kod Požege 12. 3. 1688. godine, a ostala je s malim brojem stanovnika. Mnoga sela su nestala, za neka se ni ne zna gdje su se nalazila. Bečki dvor je davao zemlju odanim podanicima, potičući doseljavanje stranog stanovništva: njemačkog, ukrajinskog češkog itd. Pojačane migracije u Slavoniju odvijale su se iz Dalmacije, Bosne, Gorskog Kotara. Najviše je bilo hrvatskoga i srpskoga stanovništva. Ovako nesretna prošlost Slavonije predstavljala je siromašnu pokrajinu

³ Čalić, D., Problemi ekonomskog i društvenog razvoja Reljkovićeva vremena i kako se oni odražavaju u njegovu Satiru“, u: Tadijanović, D., Vončina, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 24.

⁴ Isto, str. 25.

Austrijskog Carstva pogotovo u odnosu na ostale zemlje zapadne Europe koje su naprednije. U to se uvjerava i M. A. Reljković u pruskom zarobljeništvu. Vrativši se iz zarobljeništa, nakon što je vidio kako se razvijaju druge europske zemlje odlučuje napisati *Satira* kako bi utjecao na Slavonce.

3. Matija Antun Reljković

Matija Antun Reljković hrvatski je književnik, gramatičar i prevoditelj. Rođen je u Svinjaru današnjem Davoru na Savi 6. 1. 1732. godine, a umire u Vinkovicima 22. 1. 1798. Reljkovići potječu iz Hercegovine, gdje su godinama pružali otpor turskim ratnicima ali i na području ušća rijeke Vrbas u Savu. Tamo su se svojedobno povukli pod pritiskom Turaka. Kada se nisu mogli više odupirati došli, su u Slavoniju gdje su na obali rijeke Save izgradili naselje Svinjar, današnji Davor.

Matija Antun Reljković obrazovanje stječe kod franjevacu u Cerniku gdje ga otac dovodi kao desetogodišnjaka, a ondje dobiva i prve poduke na latinskom. Zatim odlazi u Mađarsku gdje završava 4. razred gimnazije. *Školovanje je morao prekinuti jer je, kao prost vojnik, u 16. godini morao obući uniformu te je tako započeo svoje životno i vojničko putovanje Europom.*⁵ Službovao je u Nijemcima, Zadubravlju, Andrijevcima, Bošnjacima, Babinoj Gredi i Sikirevcima. Zastavnikom postaje 1750., tad mu je bilo 18. godina; 1753. postaje potporučnik, 1758. natporučnik; a 1774. kapetan druge klase. U vojsci je brzo napredovao pa je došao do čina kapetana 1778.

Reljković 1756. godine odlazi u Sedmogodišnji rat, godinu kasnije pada u prusko zarobljeništvo. Svoje dane u zarobljeništvu je proveo u Magdeburgu u Frankfurtu na rijeci Odri u kući obrazovanog čovjeka gdje je na raspolaganju imao njegovu knjižnicu. Ondje je mogao čitati njemačke i francuske filozofe te se tako upoznao s europskim prosvjetiteljstvom. U zarobljeništvu nije bio dugo, ali dovoljno da nauči francuski jezik. Nakon što se vratio iz zarobljeništva počinje pisati u prosvjetiteljskom duhu. Car Josip II. dodijelio mu je titulu plemića pod naslovom von Ehrendorf. Reljković je mogao vidjeti druge običaje i kulture ratujući po europskim zemljama. Kao vojnik nije baš bio ambiciozan, ali je zato imao širok raspon interesa te je upijao europske prosvjetiteljske ideje. Slavonce je kritizirao zbog zaostalosti i loših običaja te je nastojao unaprijediti društveni, kulturni, prosvjetni i gospodarski život. Osuđivao je slavonske običaje koje su im Turci nametnuli te je pozivao na odgovoran i uredan život. *U djelu Satir iliti divji čovik koje je tiskano u Dresdenu 1762. on tumači Slavoncu čega se sve mora riješiti i što sve mora mijenjati u životu. Pisao je u*

⁵ Bratulić, J. *Sjaj baštine: rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*, Split : Književni krug, 1990., str.213.

popularnom desetercu ismijavajući razne običaje za koje je isticao da su ostatak turske vladavine u Slavoniji.⁶ *Satir* kao i ostala Reljkovićeve djela bili su namijenjeni neukim i gospodarski zakinutim Slavoncima ili vojnicima. *Reljković se koristio ikavsko-štokavskim jezičnim izričajem, a svoj je jezik nazivao slavonskim. Njegovo prosvjetiteljsko pregalaštvo bilo je usmjereno prema sveopćem napretku domaćeg, slavnskoga čovjeka. Tako je i po pitanju jezika iskazivao osobitu odbojnost prema Turcima i turcizmima u hrvatskomu jeziku.*⁷ Za svog *Satira* i sam govori da ga je napisao jer ga je potaknulo sve ono što je vidio tijekom sedmogodišnjeg rata.

⁶ Stojić, F., (2017.), „Jezik hrvatskoga preporoditelja Relkovića i rječnik vojnih pojmova“, *Kroatologija*, Vol. 8, No. 1-2, str. 218., u: file:///D:/Save/Downloads/215_228_studije_frano_stojic.pdf (Preuzeto 5. 8. 2020.)

⁷ Isto.

4. O Reljkovićevom *Satiru*

Slavonija, koja je napokon oslobođena i nažalost opustošena, u Reljkovićevo doba živi u neznanju, siromaštvu, bijedi. Nepismenost je bila veoma proširena pa su slavonski autori imali prosvjetiteljske namjere kako bi se narod odnosno Slavonci obrazovali. Uz Matiju Antuna Reljkovića od velike važnosti su Matija Petar Katančić i Antun Kanižlić koji su dali značajan doprinos hrvatskoj književnosti i slavonskome čovjeku.

Prvo izdanje *Satira* iz 1762. godine objavljeno je u 1500 primjeraka, bez autorskog potpisa, bez oznake mjesta gdje je djelo izdano, a obuhvaćalo je 82 stranice. Nakon sedamnaest godina, ostao je bez ijednog primjerka, ali ovaj put s autorskim potpisom i u svome zavičaju, *Satira* iz 1762. godine proširuje sa 1938 stihova na 3489 stihova u svome drugome izdanju iz 1779. godine.

4.1. Kako Matija Antun Reljković vidi Slavonce

U svom *Satiru* predstavlja Slavoniju ovim stihovima:

*Slavonijo, zemljo plemenita,
vele ti si lipo uzorita,
nakićena zelenim gorama,
obaljana četiri vodama...⁸*

Nakon ovih stihova slijedi: *Na priliku zemaljskoga raja rike teku sa četiri kraja...⁹* i tu vidimo ako autor Slavoniju uspoređuje sa zemaljskim rajom. Zemaljski raj je prema Bibliji vrt koji je Bog zasadio na Istoku u Edenu. Zemaljski raj je ugodan jer u njemu vlada vječna hladovina, a kroz njega teku četiri rijeke: Gibon, Tigris, Eufkrat i Pišon. Isto tako i kroz Slavoniju teku četiri rijeke: Sava, Drava, Dunav, Ilova.

⁸ *Andrija Kačić Miošić Razgovor ugodni naroda slovinskog; Matija Antun Reljković Satir iliti divji čovik*, priredio Josip Vončina, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1988., str. 883.

⁹ Isto.

Reljković napominje da nije obećao pisati historiju od Slavonije, nego je odlučio pisati svog *Satira* kojim Slavoncima želi ukazati na njihove pogreške, ali ih i poučiti ispravnim postupcima. Reljković govori kako je Slavonija majka svih Slavena:

*Al i ovo jošter valja znati
da ti biše od sviju njih mati:
od českoga i od poljačkoga,
od vandalskog i od horvatskoga,
od moravskoga i od moskovskoga,
od slovačkog i bosanskoga,
dalmatinskog i srpskog jezika
mati biše, - to je tebi dika.¹⁰*

Spominje Ćirila i Metoda te upozorava na knjige i nauke:

*Pak kad jednoć bijaše u miru,
primi zakon i krstjansku viru,
imala si knjige i nauke,
od Ćirila i Metoda ruke,
i joštere svetog Jerolima
Slavonija dosta knjiga ima...¹¹*

¹⁰ Isto, str. 887.

¹¹ Isto, str. 888.

Ovdje uočavamo kako pisac brine o kršćanskoj vjeri, ali i jeziku odnosno pismu spominjući Ćirila i Metoda koji su širili kršćanstvo i stvorili prvi slavenski književni jezik.

4.2. O turskoj vladavini

*...i naseli Turke iz Asije
koji ništa neg kukuruz sije.
Tada plodne zemlje potužiše
jer je Turci štočim naružiše
i planinu Frušku zapustiše
gdi srijemski vinogradi biše.¹²*

Reljković ovdje opisuje kako su se Turci doselili i uništili plodnu slavonsku zemlju. Zapustili su Frušku goru gdje si bili vinogradi. Navodno je Marko Aurelije Prob prvi zasadio vinovu lozu na Fruškoj gori:

*Probus cesar, baš iz Srma grada,
dokle jošter Slavonijom vlada,
najpri poče na Fruškoj planini
i plemenit vinograd načini...¹³*

Dalje govori kako su ondje i drugi zasadili svoje vinograde i kako je cesar ondje šetao s drugim plemićima. U sljedećimstihovima opisuje kako su Turci zapustili Frušku

¹² Isto, str. 889.

¹³ Isto.

planinu gdje su bile lijepe loze, a crkve su postale džamije. S ljutnjom se osvrće na sto pedeset godina turske okupacije i uništavanja Slavonije:

*Sto godina i pedeset biše,
jedni kažu da ima i više, -
što nevirnik zemljom upravljaše,
il, da rekнем bolje, rasipaše.*¹⁴

Satir govori Slavoncima da sve dok s njima žive Turci borave, imaju loše običaje. To možemo potkrijepiti ovim stihovima:

*Običaje lipe ostaviše,
a poganske pomalo primiše.*¹⁵

4.3. Satir prigovara Slavoncu

Reljković govori o tome kako su se Slavonci pokvarili, kako su se naučili psovati i da nemaju poštovanja mlađega prema starijemu, o tome kako su Turci otrovali Slavoniju te da je teško iskorijeniti turske običaje. Prigovara Slavoncu njegovo neznanje i upućuje ga da obrazuje djecu:

*Drugačije i prez bogoljubstva
vaše znanje ne valjade ništa.
To upanti, moj dobri Slavonče,
domorodče i dragi zemljače,*

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

*pak kad tebe nije otac dao
ni u skulu da učiš poslao,
šalji dite neka knjigu uči
i ne daj mu da se štogod muči.¹⁶*

Satir zna da ne mogu svi biti uspješni, ali škola je važna za bolji život kao i mudrost, a uzrok neobrazovanosti je sljedeći:

*Jer Slavonac ne da svoje dice da se idu učiti A, B, C,
nego ima običaj ovaki,
kad mu rekneš, odgovori svaki:
Ni moj otac nije znao štititi,
al je mogo malo bolje piti;
naši stari nisu pisat znali,
ali su bolje neg mi sad stajali.¹⁷*

Satir osuđuje takvo ponašanje te poručuje:

*O Slavonče, ti se vrlo varaš
koji god mi tako odgovaraš;
vaši stari jesu knjigu znali,
srbski štitili, a srbski pisali,
al vi sada nikako nećete,*

¹⁶ Isto, str. 892.

¹⁷ Isto, str. 893.

*neg za nemar svakoja mećete.*¹⁸

Slavoncima govori da obrazuju svoju djecu te da na dijete treba potrošiti vrijeme i naučiti ga Božje zapovijedi. Osuđuje opravdavanje Slavonca da ni njihovi roditelji nisu bili obrazovani pa ga upozorava da se vara. Tu je autor naglasio važnost obrazovanja, ali i kršćanstva.

4.4 Turske škole

U svakom slavonskom selu Turci su ostavili tri škole:

*...prva skula naziva se prelo,
druga divan iliti posilo,
treća kolo, gdi se uče igrat
i svakakve lakrdije pivot...*¹⁹

Satir navodi kako dečki i djevojke uče loše stvari u turskim školama, djevojke psuju, dečki krađu... Osuđuje turski narod, njihove običaje. Prvo opisuje prelo, zatim kolo i divan. U prelu mladi:

*Brašno krađu i govedske masti,
peku pite i svakakve slasti...*²⁰

Satir opominje djevojke i poručuje im da se tako ne čuva djevičanstvo te da je poštenje veoma bitno. Savjetuje im da poprave svoje ponašanje i noću ne idu na prelo:

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, str. 895.

²⁰ Isto, str. 896.

*Zato i vi doma pribivajte,
roditelje vaše poštivajte:
možete se kod kuće pomoći,
ne hodajte na prelo po noći.²¹*

Zbog druge turske skuli – kola, kritizira Slavonce jer umjesto da idu na misu i poštuju običaje oni plešu kolo kada se slavi neki svetac:

*Mlogo puta ne vidi ni mise,
neg u kolo onako i ide,
koje majke čak do kola slide
jer ne mogu kod kuće sediti,
neg bi rade u kolu vidjeti
kako kćerce s dragim poskakuju
i kakve li pismice pivaju.²²*

Kritizira takav način proslave te govori da čak i majke to idu gledati. Ljudi su mislili da je to u redu, ali im se Satir obraća i govori da Bog nije rekao tako:

*Moja draga, Bog ne veli tako,
neg on vami govori ovako:
da šest dana sebi poslušete,
a nedilju njemu poštujete,*

²¹ Isto, str. 898.

²² Isto, str. 899.

*ni dopodne, nego vas drugi dan.*²³

Slavoncu poručuje da je kolo došlo od Turaka jer da je došlo od kršćana bilo bi ga u drugim krajevima. Govori kako su to loše navike, odnosno običaji za koje su krivi Turci, ali i Slavonci jer su se prepustili turskim običajima:

*Vidiš dakle da je od Turaka
Došlo kolo, -da zla komšiluka!
Jerbo da je došlo od krstjana,
tog bi bilo i po drugih stranah,
ali toga izvan Slavonije
nigdi nitko još vidio nije...*²⁴

stoga poručuje:

*Ostavite vi takova dila
koja Bogu nigda nisu mila,
neg molite vaše obrstare
i biskupe, crkve poglavare,
neka mole svitlu cesaricu
vašu majku i vašu kraljicu,
baš Mariju dragu Teresiju,
dugo vrime, Bože, Poživi ju!*²⁵

²³ Isto.

²⁴ Isto, str. 901

²⁵ Isto.

Slavoncima se drugi rugaju jer su neobrazovani, a kad bi bili pismeni svatko bi znao što mu je činiti: trebaju se moliti Bogu, a najviše kada je proslava nekog svetca, a ne voditi kolo s turskim običajima. Odlazak na svetu misu, poštovanje svete nedjelje i svetkovina, znak je kulturnog i duhovnog unaprjeđenja čovjeka.

Satir napada i treću školu – divan iliti posilo:

*Osim drugog imade posilo,
ko s divanom ni se razdililo,
jer se žene skupe na sokaku
baš u svetac i nedilju svaku
pak već ondi vasdan mormoraju
o drugom i ogovaraju
da u selu nitko ne ostane
koga njihov jezik ne dostane...*²⁶

Reljković osuđuje divan jer kao graničarski časnik izvršavao je zapovidi u Brodskoj regimenti te je njegovo pisanje moralo biti usklađeno s vojnim dužnostima i vladajućom ideologijom, stoga je u Satiru osuđivao divan.²⁷ S razlogom je Slavoncu govorio o gospodarskom napretku, organizaciji rada u kućanstvu da bi mu pokazao kako se vodi normalan život. Kao slavonski pisac i prosvjetitelj, pisac Slavoncima pristupa s povjerenjem i nadom da će se popraviti i obrazovati. Daje im savjete za bolji život i vjeruje da će zaboraviti loše običaje koje je slavonski narod stekao pod utjecajem turske vlasti. *Turski skule*, smatrajući on, Slavonac je stekao zbog svog neznanja, a ne iz zle namjere. Slijede savjeti o vjenčanju, osuđuje čaranje i upozorava da je ženidba sveti sakrament. Poučava zaručnika i zaručnicu uoči vjenčanja. U poglavlju *Od gazdaluka* kritizira slabo građenu kuću, kuću bez namještaja:

*...neg po turski na zemlji sjedete
pak onako na zemlji jedete*

²⁶ Isto, str. 902.

²⁷ Anica Bilić: *Mali zanemareni pisci studije i eseji*, HAZU, Zagreb-Vinkovci, 2004., str. 159.

*i toliko kruha izrižete
pak ni polak vi ne pojidite,
neg vam više zaludu otide
nego što se svaki dan pojide.*²⁸

Kritizira držanje svinja koje zimi pojedu žito, a opet na kraju uginu od kuge i od njih nema nikakve koristi, govori o brizi o kravama koje po zimi nemaju ni staju već ih stave u šljivik, savjetuje im da kravama izgrade staje i da im daju posije i sol pa će i one davati mlijeko. Opisuje stari slavonski običaj pečenja rakije, ali na negativan način zbog konzumiranja alkohola. Ismijava slavonski način oranja na koji se odlazi prekasno i to s rakijom, a posao se ne shvaća ozbiljno, Slavoncima govori da jedan nadničar u Njemačkoj, Šleskoj i Sakskoj više posla napravi sam sa jednom kravom ili kobilom. A kada Slavonac odgovara da mu zemlja ne valja, Satir ga upozorava da zemlju treba paziti i gnojiti i u školu ići jer se sve može pročitati u knjigama i onda neće imati tolike probleme i muke.

²⁸ *Andrija Kačić Miošić Razgovor ugodni naroda slovinskog; Matija Antun Reljković Satir iliti divji čovik, priredio Josip Vončina, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1988., str. 936.*

4.6. Slavonac se obraća Satiru

U dijelu gdje se Slavonac obraća Satiru, navodi se kako je sada Slavonija u drugačijem stanju nego 1762. godine.

*Ej Satiru, gdi si dosad bio
ter me nisi davno pohodio?
evo sada šesnajest godina,
a možebit i povišje ima
kako mi dva jednoć razložismo
i od moje zemlje govorismo.²⁹*

Slavonac govori satiru što se promijenilo od zadnjeg susreta:

*Sad imadem u kući ormara
gdi se krušac i drugo zatvara,
pak imadem krevet i stolicu,
i čiviluk i klup i policu,
i joštere od srče pendžere,
sad mi kokoš papira ne dere.³⁰*

Poslušao je savjete Satira te se pohvalio kako su pronašli zdenac koji je ostao zapušten iza turske vladavine, ljudi su ga očistili i iz njega dali vodu rimskom caru Josipu II. te napisali poruku na latinskom:

*Ex puteo hic aquas si vis gustare, viator,
Gusta, secundus quas bibit Josephus Imperator.³¹*

²⁹ Isto, str. 944.

³⁰ Isto.

³¹ Isto, str. 946.

U prijevodu na hrvatski:

*Ako ćeš, putniče, žeđu ugasiti,
pij od ovog zdenca i sebe nasiti,
kog je Josip Drugi, rimski cesar, pio
kad je Slavoniju glavom pohodio, 1768.³²*

4.7. Satir se obraća Slavoncu

Satir je pohvalio Slavonca što je promijenio način života ali mu poručuje da se zahvali caru Josipu i kraljici Tereziji. On vidi da se Slavonac promijenio na bolje ali mu daje savjete što još može popraviti. Govori mu da se u njegovoj kući događa nesloga pa sebično ponašanje treba ispraviti. U pjesmi o Jakšićima govori o dvojici braće čije su kuće bile lijepe sve dok se nisu oženili pa su potamnile pa jedan optužuje drugoga da je to zbog njegove žene. Odluče iskušati svaki svoju ženu, Mitrova žena je bila kriva za sve, ali Reljković ne želi podučiti žene već pjesmu namijenjuje muškarcima da nauče iskušati vlastitu ženu prije svađe s braćom. Pjesma koja sadrži savjete za gospodara: *Satir ponukuje Slavonca da gdi u kući ne ima pravog gospodara, da ondi kuća izabere jednoga koji će sa svim virno upravljati; drugačije, gdi toga ne ima, ona se kuća ne može nego rasutju nadati.* Satir Slavoncu poručuje da uči od mravi i od pčela jer oni bez inata slušaju gospodara, tako je i u kućanstvu. Gospodar mora postojati, a ako ga nema ili ako ga se ne sluša kućanstvo će propasti. Satir Slavoncu uz savjete o radu, gospodarstvu, kući, govori i o međuljudskim odnosima i slozi te smatra da je život jednog seljaka sretniji od života građanina:

*Da ti znadeš, dobri moj težače,
tvoju sriću, pošteni zemljače,
drugačije bio falio Boga
koji ti je udilio mloga.³³*

³² Isto.

Kada bi građanin došao na selo, ne bi mogao izdržati toplinu ili hladnoću. Seljak ne jede puno, a vodu pije sa zdenca dok bi građanin stalno nešto tražio. Nakon završenog posla seljak se vraća svojoj obitelji i sretan je s onim što ima.

*Ako tako ti uživiš, pobro,
na 'vom svitu biti će ti dobro,
a kad jednoć prestaneš živiti,
za tobom će ljudi govoriti:
Bog mu prosti, dobar čovik biše.*³⁴

Satirom autor želi podučiti Slavonce kako trebaju raditi, odnosno kako njegovati kućne zanate, kako se brinuti o stoci, kako treba obrađivati zemlju. Slavonce podučava moralu, etici, vjeri, odnosima, poštovanju.

Teško je odrediti kojoj književnoj vrsti pripada *Satir*. Najčešće se govorilo o njegovoj povezanosti s prosvjetiteljstvom jer se Reljković s idejama prosvjetiteljstva upoznao boraveći u Njemačkoj. *Iako je Reljković živio i djelovao u razdoblju prosvjetiteljstva, po prirodi konzervativan i branilac tradicije, bio je po svojim književnim shvaćanjima daleko bliži klasicizmu nego književnosti prosvjetiteljstva, racionalizma.*³⁵ Cilj Reljkovićevog *Satira* bio je pokazati kako pobijediti slabosti. Autor naglašava da svoje djelo piše desetercem da bi se približio publici i utjecao na nju. Europski prosvjetitelji su imali prosvjetiteljske namjere i publiku barem donekle kultiviranu, a Reljković je imao publiku tj. prost puk koji nema literarno iskustvo pa mu treba objasniti što je satir, ali i što je satira.

Reljković pripovijeda u stihu, ne koristi gradaciju ili ponavljanja te ostale stilske postupke estetske obrade građe. On piše razgovornim stihom u kojem dominiraju opisi, misli, pouke, savjeti, odgovori na pitanja, a to sve izmjenjuju *Satir* i Slavonac. Neobično je to što je učen čovjek kao Reljković odlučio pisati nešto što neće biti literatura, rad je složio u stihove te podnio kritike koje je dobio nakon prvoga izdanja. Ovo djelo je temeljno djelo sjevernohrvatskog prosvjetiteljstva, ali i posebno u

³³ Isto, str. 976.

³⁴ Isto, str. 984.

³⁵ Bratulić, J. „Reljkovićev prozni izraz“, u: *Sjaj baštine: rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*, Split: Književni krug, 1990., str. 214.

korpusu tekstova u kojima se obrađuje turska tema u ranijoj hrvatskoj književnosti. Turci su nazočni samo u mentalnoj konstrukciji odnosno oni su uzrok loših običaja u Slavoniji.

Satir je literarna kritika suvremenih običaja. U proširenom izdanju nalazi se i pohvala ekonomskom i društvenom unaprjeđenju Slavonije u vrijeme terezijanske vlasti. Kod ovog Reljkovićevog djela pojavljuju se dvije vrste tradicijskih elemenata: prva vrsta su oni koji nam općenito predstavljaju baštinu, kao što su biblijski i klasični (ondje gdje spada prepričavanje Biblije i pozivanje na stare autore i izvore), a drugi su oni koji potječu iz usmene književnosti; tu spada stih, navođenje pjesme o Jakšićima, kritika pjesama o kraljeviću Marku: *Reljković se dakle bavi suvremenim društvenim pojavama u vrijeme kad se ne vode ratovi sa Turcima, kad na granici uz Savu vlada mir.*³⁶ Turke u djelo unosi kao izvor i krivca za gotovo sve loše običaje, a razlikuje tri razdoblja u povijesti Slavonije: „zlatno doba“ koje je i najstarije, prije dolaska Turaka; zatim srednje i najgore – doba turske vlasti te suvremeno doba koje je obilježeno negativnim zaostacima prethodnog razdoblja. *Reljković kao i neki njegovi prethodnici, vidi u proroku Muhamedu utemeljitelja turskog hedonizma.*³⁷ U *Satiru* taj hedonizam dobiva dopunu nerada, loše organiziranosti, nediscipline, Turcima se pripisuje i nepobožan način života. *Reljkovići su Turci prekosavski muslimani slavenskog podrijetla koji su prije leopoldinske rekonkviste dijelom živjeli i s lijeve obale rijeke.*³⁸

Reljković je povezao mitološko biće satira sa satirom kao književnom vrstom, veže se za tradiciju i oslanja se na prosvjetiteljstvo. On je smatrao da je zemlja jedino bogatstvo i da je poljoprivreda najljepše zanimanje. To osobito vidimo kada novouvedeni lik slavenskog seljaka (u odnosu na prvo izdanje) odgovara *Satiru* o promjenama koje su se dogodile nakon zadnjeg susreta. Reljković želi preodgojiti i civilizirati Slavonce napadajući njihova prela, divane, kola, gazdaluk, rastrošna vjenčanja i sve ono u čemu je slavonski čovjek uživao. Na satiričan način on daje upute za urednije vođenje kućanstva, radove u polju, brigu o stoci sl. Njegov lik *Satira* kao pripovjedača suvremeni je vid pripovijedanja, a ne kritizira se samo ljudski

³⁶ Dukić D. *Sultanova djeca; Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar – Zagreb: Thema i. d. - Ibis grafika, 2004., str. 181.

³⁷ Isto, str. 182.

³⁸ Isto.

karakter, kao što to rade ostale satire, već zagovara kultura, obrazovanje, poštovanje, dobri kršćanski običaji, jezik, gospodarstvo i novi mentalitet čovjeka.

5. Lik Satira

Matija Antun Reljković, kao djelatni vojnik, nije si mogao dopustiti da kritizira pojave u drugim staležima društva, posebno u svećenstvu pa umjesto njega govori Satir. Njegovo bi djelo bez lika Satira bilo samo nabranje i uputa za seljaka, opis običaja, pravila ponašanja... *Na razini motivsko-tematskoj i idejnoj Reljkovićevo djelo uistinu i nije samo govor, a nije ni priča, nije naracija te ima značajke svih didaktičnih vrsta.*³⁹ Pisac je na satiričan i poučan način napisao svoje djelo kako bi ga običan slavonski čovjek razumio. Elemente književnog djela osigurava lik Satira. *Taj lik Reljkovićevu djelu daje šaljivo-satiričan ton, ton nepoznat znanstvenoj publicistici bilo koje vrste u koju se Reljkovićevo djelo često htjelo svrstati.*⁴⁰ Lik Satira u djelu zamjenjuje glas i misli samoga autora djela, a šaljivim se tonom opisuju poroci slavonskog čovjeka kao i njegovi nedostaci kao što su bezobrazluk, pijančevanje i sl. *Naslovivši svoje djelo Satir iliti divji čovik, Reljković izjednačuje Satira sa divljim čovjekom u slijedu tradicije koja u umjetnosti živi od srednjega vijeka i koja je u divljem čovjeku, mitološkom biću na razne načine uobličavala koncepciju i ideju prirodnog života.*⁴¹

Po žanrovskoj pripadnosti veliki dio *Satira* tj. dijelovi u kojima se napadaju turske skule, dijelovi u kojima se kritizira ponašanje Slavonaca pripada književnoj vrsti satire, dok dijelovi gdje Satir daje savjete o boljem životu nose karakteristike georgičke poezije koja postoji još od Vergilijevih *Georgika*. *Dakle, Reljkovićevo djelo s aspekta žanrovskih odrednica pripada dvjema različitim tradicijama: tradiciji satire i tradiciji bukoličke, prvenstveno georgičke poezije.*⁴² Reljković pomoću satira slavonskome čovjeku želi ukazati na njegove greške te ga podučiti i prosvijetliti. Svojem pripovjedaču omogućuje da uz kritiku postane zagovornik novih ideja. *Kao što je Vergilije u svojim Georgikama spojio praktične savjete o zemljoradnji i seoskom gospodarstvu s idiličnim opisima i prikazima seoskog života, tako i Reljković participirajući svojim djelom u toj podvrsti bukoličke poezije, u georgičkoj tradiciji,*

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto, str. 99.

⁴¹ Isto.

⁴² Fališevac, D., „Što je Reljkoviću Satir?“, u: Tadijanović, D., Vončina, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 101.

*spaja u svojem djelu.*⁴³ Lik Satira je mogao biti kritičar, ali i reformator. Reljković je svojim djelom mogao imati široku publiku. Satir je utemeljen na tradiciji te na sadržaju koji je razuman i pristupačan za publiku koja je bila neobrazovana.

Matija Antun Reljković u drugom izdanju svoga djela iz 1779. godine u predgovoru objašnjava lik Satira, ali i njegovu funkciju u djelu: on dolazi od latinske riječi *satyra*, *satyricus* te osim što ta riječ ima različito značenje ona u *pismi ili govorenju* znači da čovjek kaže sve što mu je na srcu, a on je umjesto sebe kao pripovjedača uveo lik Satira: *Ovih Satira ili neznabožkih šumnih bogova način jest bio ovaj, da oni svakomu živu, što na njemu nepristalo smotre, svu zloću i opačinu prez svakog stida odmah u oči kažu, i što nitko drugi od straha kazati ne smije ili ne će, to Satiri učine smijućim i posprdljivim obrazom, napečitom gubicom i razdrljitima lalokami od pedlja širokim.*⁴⁴ Slavoncima je doveo Satira koji grdi stare, nevaljale i štetne običaje. *Istodobno, budući da pripada tradiciji ne samo satiričke nego i bukoličke poezije, u kojoj uvijek nosi elemente komičnog, lik Satira – po Reljkovićevim eksplicitnim izjavama – može djelu osigurati šaljiv, komičan ton.*⁴⁵ Smatra se da je upravo lik Satira taj koji zauzima značaj u hrvatskoj književnosti te da bez njega djelo ne bi bilo tako uspješno već bi se svelo na govorenje o tome kako je Slavonija zaostala.

⁴³ Isto, str. 102

⁴⁴ Fališevac D., *Kaliopin vrt*, Književni krug, Split, 1997., str 223.

⁴⁵ Isto, str. 224.

6. Zaključak

U ovome radu analizira se pogled Matije Antuna Reljkovića na Slavoniju i Slavonce koje je iznio u djelu *Satir iliti divji čovik*. Svjestan bogatstva Slavonije, on žali što su Slavonci neuki ljudi. Za to krivi turska osvajanja koja su uništila teritorij, čovjeka i običaje. Kritizira se seljak zbog svog obrazovanja tj. neobrazovanosti i zaostalosti. Slavonskoga čovjeka da bi ga potaknuo na promjene. Za turski narod i njihove običaje kao i turcizme govori s osudom kako bi potaknuo seljaka na razmišljanje o postupcima koje čini. Uz pomoć lika Satira prikazao je socijalne probleme 18. stoljeća u Slavoniji. Taj način pripovijedanja omogućio mu je uvođenje satiričnog i kritičkog tona, koji je s jedne strane karakterističan za satiru kao književnu vrstu, dok je s druge strane Satir zamišljen kao učitelj Slavonaca, koji ih poučava u gospodarsko-socijalnim pitanjima, što je karakteristično za drugu književnu tradiciju na kojoj se temelji *Satir*, a to je antička bukolička književna vrsta koju je utemeljio Vergilije svojim *Georgikama*; oslanja se na zanos prirodom, preobrazbe svoje okoline, ljubav prema zavičaju, davanje savjeta odnosno prenošenje poruka o pitanjima seoskoga gospodarstva. Unio je elemente različitih žanrovskih vrsta i stvorio umjetničko djelo koje je značajno za hrvatsku književnost.

Reljković vidi kako Slavonci ne poštuju slavonske običaje, jedan od njih je sveta misa. Upozorava ih da se na nedjelju ili neku drugu svetkovinu mora obavljati sveta misa, a isto tako da se djeca uče o vjeri i Bogu. On je prosvjetitelj s ukorijenjenim religijskim motivima. Mentalitet Slavonca razlikuje se od ostalih europskih zemalja, a Reljković ih pokušava podučiti kako pravilno voditi pošten život, kućanstvo, kako izbaciti loše turske običaje, obrazovati se, opismeniti.

*Treće izdanje Reljkovićeve knjige Satir iliti divji čovik iz 1822. godine ukazuje na kontinuitet društvene koristi njegovih kritički iznesenih promišljanja i stavova. Priredio ga je Adam Filipović (1792 – 1891) koji je bio svećenik, pjesnik, teološki pisac i izdavač. On je zaređen 1816. godine te je kao duhovnik u đakovačkom sjemeništu sredio fond biskupske knjižnice. Iz ovoga možemo zaključiti kako su u tadašnjim svećeničkim krugovima prepoznate i podupirane Reljkovićeve reformatorske ideje posvećene prosvjedenju i preodgoju Slavonije.*⁴⁶ Đuro Rapić hrvatski književnik

⁴⁶ Stojčić, F., (2017.), „Jezik hrvatskoga preporoditelja Reljkovića i rječnik vojnih pojmova“, *Kroatologija*, Vol. 8, No. 1-2, str. 227., u file:///D:/Save/Downloads/215_228_studije_frano_stojic.pdf (Preuzeto 10. 8. 2020.)

napisao je katekizam, prvo izdanje koje nije sačuvano zove se *Satir obraćen* iz 1762. godine, a drugo izdanje iz 1766. godine. *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskom ubavistit, uputit, naučit i pokarstit*. U tom katekizmu redovnik daje vjersku pouku neukom Satiru, a u književnoj historiografiji interpretira se kao polemika protiv Reljkovićevo^g *Satira*.

U razdoblju kada je nastao *Satir iliti divji čovik* u hrvatskoj književnosti već su bila prisutna djela dubrovačko-dalmatinskih renesansnih i baroknih književnika koja su bila namijenjena obrazovanijim slojevima društva. Bila su teža građa, ali i publika je bila obrazovanija i zahtjevnija, dok je slavonska publika i djela slavonskih književnika iz kasnog baroka i klasicizma koja su, poput *Satira*, bila namijenjena nižim, slabije obrazovanim društvenim slojevima jednostavnije pisana za manje obrazovano građanstvo. Reljković svojim djelom prikazuje mentalitet i individualitet te socijalnu pripadnost Slavonaca kojima svoje misli i poruke prenosi preko lika Satira. Satir je za Slavonce kao učitelj, Slavonac vjeruje Satiru, poslušao ga je kako bi mu bilo bolje u životu.

7. Literatura i izvori

1. Bratulić Josip *Sjaj baštine: rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*, Split : Književni krug, 1990.
2. Kolar-Dimitrijević, M., „Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju“, u: *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća* : Zagreb, Vinkovci, Davor, 24. – 25. travnja : Radovi sa znanstvenog skupa (u povodu 200. godišnjice smrti) : Zagreb – Davor, 2000.
3. Čalić, D., „Problemi ekonomskog i društvenog razvoja Reljkovićeova vremena i kako se oni odražavaju u njegovu Satiru“, u: Tadijanović, D., Vončina, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991.
4. *Andrija Kačić Miošić Razgovor ugodni naroda slovinskog; Matija Antun Relković Satir iliti divji čovik*, priredio Josip Vončina, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1988.
5. Anica Bilić: *Mali zanemareni pisci studije i eseji*, HAZU, Zagreb-Vinkovci, 2004.
6. Davor Dukić. *Sultanova djeca; Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar – Zagreb, Thema i. d. – Ibis grafika, 2004.
7. Dunja Fališevac, *Kaliopin vrt*, Književni krug, Split, 1997.
8. Fališevac, D., „Što je Relkoviću Satir?“, u: Tadijanović, D., Vončina, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991.

Mrežni izvor:

1. Stojić, F., (2017) „Jezik hrvatskoga preporoditelja Relkovića i rječnik vojnih pojmova“, *Kroatologija*, Vol. 8, No. 1-2.

file:///D:/Save/Downloads/215_228_studije_frano_stojic.pdf

8. Sažetak

Tema ovoga završnoga rada je viđenje Slavonije i Slavonaca u djelu *Satir iliti divlji čovik* Matije Antuna Reljkovića. Naglasak je na analizi teksta, odnosno onoga što autor poručuje svojim sunarodnjacima, osvrtanja na prilike u njegovom zavičaju kroz lik Satira kojim podučava Slavonce o gospodarstvu, obrazovanju, vjeri, običajima. U radu su analizirani i dijelovi gdje se Slavonac obraća Satiru. Reljković je napisao jedno od prvih didaktično-prosvjetiteljskih djela u starijoj hrvatskoj književnosti.

Ključne riječi: Matija Antun Reljković, *Satir iliti divlji čovik*, Slavonija, Slavonci, slavonska književnost

9. Summary:

The theme of this graduation thesis is the sight of Slavonia and Slavonian people throughout the epic „*Satir iliti divji čovjek*“ by Matija Antun Reljković. The main focus is on the text analysis and on what does the author says to his compatriots. Reflexion on the situation in his homeland is made with the character of Satir which the author uses to educate his compatriots about the economy, education, religion and customs. In this thesis the analysis includes the parts in which Slavonian people talk back to Satir making his point of view. It is important to mention Matija Antun Reljković had written one of the first didactic-enlightenment literature work in older Croatian literature.

Key words: Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovjek*, Slavonia, Slavonians, slavonian literature